

باد و انواع آن در فرهنگ مردم روستای چنگیزقلعه بیجار

ایرج قره‌داغی^۱

چکیده

باد یکی از انرژی‌های مهم طبیعت است و در زبان کردی و به گویش گروسی به آن، وا^۲ گفته می‌شود. باد انواعی دارد و هر یک از آنها نقش خاصی در زندگی مردم روستای چنگیزقلعه به‌ویژه جامعه زارعان و دامداران دارد؛ این نعمت بزرگ خدادادی در فصل‌های مختلف سال به کمک مردم می‌آید. در این مقاله نگارنده با مشاهده مشارکتی و تحقیق میدانی، باورها و اصطلاحات پیرامون انواع باد را بررسی و علاوه بر تبیین نقش انواع باد در زندگی مادی چوپان‌ها و کشاورزان، مصادیق حضور باد در انواع ادب شفاهی (مثل، چیستان، شعر و قصه) مردم بیجار را بررسی کرده است.

کلیدواژه‌ها: انواع بادها، باورهای پیرامون باد، قصه‌هایی در مورد باد، کاربرد باد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. ایرج قره‌داغی متولد ۱۳۴۸ از فرهنگیاران پرتلاش واحد فرهنگ مردم و از هنرمندان معرق‌کار دیار بیجار گروس است که آداب و رسوم روستای چنگیزقلعه بیجار را با ظرایف بسیار گردآورده‌اند. ایشان علاوه بر پژوهش، در زمینه کارشناسی با برنامه‌های رادیویی فرهنگ عامه همچون هفت کوچه، همکاری دارند. رایانامه:

۱۷۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران .

مقدمه

در عالم خلقت عناصر آب، باد، خاک و آتش از بزرگ‌ترین نعمت‌های الهی هستند که در اختیار ما قرار دارند.

یکی از عناصر اصلی طبیعت، باد می‌باشد. باد به دلیل حرکت هوا از مناطق پرفشار به مناطق کم‌فشار ایجاد می‌شود. اختلاف فشار، روی سرعت باد تأثیر می‌گذارد. در صورتی که اختلاف کم باشد، باد خفیف است، اما در صورتی که اختلاف زیاد باشد، باد شدید است. این نعمت خدادادی به دلیل قرار گرفتن موقعیت جغرافیایی روستای چنگیزقلعه اهمیت و ارزش خاصی از گذشته تا امروز در بین مردم این دیار دارد. چنگیزقله یکی از روستای شهرستان بیجار است. بیجار یکی از شهرهای استان کردستان، مرکز شهرستان بیجار و از قدیمی‌ترین شهرهای ایران است. بیجار در گذشته مرکز ولایت گروس بوده است. این شهر با ۱۹۴۰ متر ارتفاع از سطح دریا، از مرتفع‌ترین شهرهای ایران به حساب می‌آید، شهر بیجار از لحاظ ارتفاع ۷۷۰ متر از تهران و ۴۲۵ متر از سنندج بلندتر است. روستای چنگیزقلعه یکی از روستاهای بیجار است که از طرف غرب و شرق بین دو کوه چنگیزقلعه و کوه پنجه‌علی قرار دارد که یکی از بلندترین کوه‌های استان کردستان است. به همین خاطر به بیجار، بام ایران می‌گویند. به بیان دیگر این روستا یکی از نقاط بلند ایران است از این رو، به دلیل قرار گرفتن در موقعیت جغرافیایی ویژه، این روستا از نعمت وزش بادهای مختلفی بخصوص در فصل بهار و پاییز برخوردار است؛ این روستا آب و هوایی کاملاً کوهستانی دارد؛ با تابستان‌هایی خنک و مطبوع و زمستان‌هایی سرد و پربرف که برودت هوا در ماه‌های آذر و دی بعضی اوقات به ۳۵ درجه زیر صفر هم می‌رسد.

انواع باد

بادهایی که در فصل‌های مختلف سال در چنگیزقلعه می‌وزد عبارتند از:

باد و انواع آن در فرهنگ مردم روستای چنگیزقلعه بیجار ❖ ۱۷۱

بادی که از سمت شمال به جنوب می‌وزد «وامه یه^۱» (باد مه) نام دارد. بادی که از جنوب به شمال می‌وزد «واشمال^۲» (باد شمال) گفته می‌شود. بادی که از طرف شرق به غرب می‌وزد به نام «وابزکش^۳» (باد بزکش) معروف است و بادی که از غرب می‌وزد به آن «واسر^۴» (بادسر) می‌گویند. باد دیگری هم وجود دارد که از سمت شمال غربی می‌وزد و «وا اصفهان» (باد اصفهان) نام دارد. وزش این باد باعث گردوخاک شدید و گاهی هم شکسته شدن شاخ و برگ درختان می‌شود و خساراتی هم به کشاورزان وارد می‌کند. اما گردبادهایی که در فصل‌های مختلف سال می‌وزد. به آن‌ها «گرده لوی لان^۵» گفته می‌شود. بادهای شدیدی هم که به صورت ناگهانی و در چند دقیقه وزیدن می‌گیرد به آن «گره وا^۶» گفته می‌شود. این بار اگر در فصل برداشت محصول کشاورزان بوزد باعث متلاشی شدن خرمن گندم و دسته‌های گیاهان چیده شده در کنار مزارع می‌شود.

کاربردهای انواع باد

وامه یه (باد مه) این باد همیشه ملایم است و معمولاً در اوایل صبح تا ظهر وزیدن می‌گیرد و در فصل بهار و تابستان یکی از بهترین بادهای به شمار می‌رود. زیرا دارای رطوبت خاصی است و باعث رشد گیاهان و گندم‌ها می‌شود. مخصوصاً زمانی که گندم در حال خوشه دادن است به رشد آن کمک می‌کند. زمانی هم که هوا ابری باشد و شروع به بارندگی کند این باد جلوی حرکت ابرها را می‌گیرد و باعث می‌شود باران تا چند روز به آرامی ببارد. اگر سالی در ماه‌های اردیبهشت و نیمه اول خرداد، این باد مرتب بوزد در آن سال رشد گیاهان و گندم‌ها خوب خواهد بود. اما اگر همین باد در فصل زمستان و در حالی که برف بر روی زمین نشسته، بوزد هوا بسیار سرد خواهد شد

.....

.....s.....

.....s.....

.....

.....

.....

۱۷۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران .

و یخ و یخبندان می‌شود. اگر در فصل تابستان و موقع برداشت گندم این باد شروع به وزیدن کند از آنجا که رطوبت زیادی دارد، خوشه‌های گندم کاملاً نرم می‌شود و کمباین نمی‌تواند گندم‌ها را درو کند اما کشاورزانی که با دست درو می‌کنند لذت می‌برند زیرا هم گندم به راحتی درو می‌شود و هم خنکی هوا سختی کار را تسهیل می‌کند.

وا شمال (باد شمال):

این باد در هر فصلی از سال بوزد معمولاً نفسی گرم دارد؛ به نحوی که اگر در فصل زمستان باشد باعث آب شدن برف‌ها و یخ‌ها می‌شود و اگر در ماه‌های بهمن و دی ماه بوزد با آب کردن برف‌ها برای برف تازه

جا باز می‌کند و پشت وزش این باد حتماً برف می‌بارد به طور معمول این باد زمانی می‌وزد که آسمان ابری باشد. وزش باد شمال در فصل گرم سال باعث می‌شود محصولات کشاورزی زودتر آماده برداشت شود.

باد وایزگش (باد بزرگش): این باد هر وقت بوزد آسمان صاف و هوا کاملاً سرد می‌شود مردم بر این باورند اگر این باد در فصل پاییز یا اوایل بهار بیاید و هوا هم بارندگی باشد بزغاله‌ها و بزهای ضعیف و کوچک گله از بین می‌رود. به همین خاطر به وایزگش موسوم است. این باد اگر در زمان باز شدن غنچه‌های گل سرخ بوزد، باعث شکوفا شدن زودتر غنچه‌های گل می‌شود اهالی این دیار به آن سرمای گل سرخ یا گل محمدی هم می‌گویند که بسیار ملایم می‌وزد و گاهی دمای هوا به نزدیک صفر درجه هم می‌رسد.

باد و انواع آن در فرهنگ مردم روستای چنگیزقلعه بیجار ❖ ۱۷۳

واسری (بادسر):

یکی از بهترین بادهای برای کشاورزان در فصل برداشت محصول در شهریورماه است. از آنجا که این فصل موقع کوبیدن خرمن گندم است به راحتی با وزیدن این باد گندم را به باد

می دهند و شن می کنند و گاه را از گندم جدا می کنند، این باد یکی از آرزوی کشاورزان در فصل خرمن کوبی است. هنگامی که کشاورزان محصولات گندم، جو، نخود، لوبیا، عدس و... خود را در خرمن جمع کرده اند اگر چند روزی این باد نوزد کشاورزان در خرمن با حالت نگرانی خاصی منتظر وزیدن این باد می ماند. با وزیدن اولین نسیم های ملایم این باد مردم چند قدم به طرف وزش این نسیم می روند و با حالتی خندان و محبت آمیز شروع به سوت زدن (فیکه) می کنند و با این کار از باد دعوت می کنند از خواب بیدار شود و به داد آنها برسد و آنها را در کار خرمن محصولات یاری کند.

جهت وزش این باد شمال غربی است. این باد در فصل زمستان خیلی سرد و در تابستان بسیار خنک و مطبوع است و معمولاً یک یا دو روز در هر فصل وزیدن می گیرد و هوا را صاف یا نیمه ابری می کند زمان وزیدن این باد از اول صبح تا غروب آفتاب می باشد.

باد به جز کشاورزی، در زندگی مردم کاربردهای دیگری نیز دارد مثلاً چوپان ها و کشاورزان در ایام مختلف سال وقتی می خواهند در صحرا برای آماده کردن غذا (نان شیر) و یا دم کردن چای (کتری سیاه) آتش روشن کنند برای مشخص شدن دقیق جهت وزش باد یک مشت خاک نرم به هوا پرتاب می کنند تا جهت وزیدن باد مشخص شود. آن وقت موافق جهت وزیدن باد سه تکه سنگ به شکل مثلث روی زمین می چینند و کتری یا قابلمه غذای خود را روی این سنگها قرار می دهند و در کنار آن چوب و

۱۷۴ فصلنامه فرهنگ مردم ایران .

هیزم و مواد آتش‌زا قرار می‌دهند و آتش را روشن می‌کنند تا با وزیدن باد، آتش شعله‌ور شده، غذای آن‌ها زودتر آماده شود.

در فصل گرم سال مانند ماه‌های خرداد تا مرداد وزیدن انواع بادهای خنک شدن مردم در روستا کمک زیادی می‌کند تا بهتر و راحت‌تر بتوانند کار کنند. این باد برای حیواناتی مانند گاو و گوسفند که در صحرا هستند باعث آسایش و راحتی در چرا می‌شود.

وزیدن بادهای از صبح تا ظهر معمولاً خوب است چراکه آرام و ملایم می‌وزد و به مردم در انجام کارها کمک می‌کند، اما در بعدازظهرها مخصوصاً در فصل پاییز و اواخر بهار وزش همراه گرد و خاک است، وزش باد در این زمان به محصولات کشاورزی ضرر می‌رساند و آنها را خشک می‌کند یا با خود می‌برد.

باورهای عامه پیرامون باد

مردم این منطقه معتقدند اگر کسی قبل از طلوع خورشید در فصل بهار و تابستان، نسیم ملایم و خنک صبحگاهی به صورت او بخورد در طول روز سلامت، بانشاط و سرحال خواهد بود. مخصوصاً اگر هنگامی که از خواب بیدار می‌شود، دست و صورت خود را با آب بشوید با نشاط‌تر خواهند بود. از این رو، به جوان‌ها و نوجوانان مخصوصاً

باد و انواع آن در فرهنگ مردم روستای چنگیزقلعه بیجار ❖ ۱۷۵

دخترخانم‌های دم بخت توصیه می‌شود صبح زود از خواب برخیزند و آب‌خنک چشمه به‌صورت خود بزنند تا پوستی زیبا و لطیف داشته باشند.

در هنگام درو گندم و جو، کشاورزان در صحرا و مزارع، وقتی محصول درو شده را به‌صورت دسته‌های منظم و مرتب (باقه) در زمین در کنار هم می‌چینند اگر به‌صورت

ناگهانی گردباد تندی شروع به

وزیدن کند هرکس گردباد را از دور

بیند به دروگران خبر می‌دهد

گردباد در راه است تا با قرار دادن

سنگ و کلوخ بر روی دسته‌های

درو شده (باقه) محصول خود را از

پاشیده شدن مصون نگه دارند.

دروگران در این حال از فردی کم

سن و سال که (گناه کمتری دارد) می‌خواهند چند قدم به طرف گردباد برود و روبروی گردباد بایستد و درحالی‌که در یک دست داس دارد با بلند کردن دست دیگر با پنجه‌های بازکرده (پُی ک) از گردباد بخواهد به‌طرف مزرعه آنها نیاید و از آنها دور شود و یا از کنار آنها بدون اینکه ضرر و خسارتی وارد کند دور شود.

اهالی این دیار در کار دامداری از چوپان‌هایی که چرای دام‌ها را به‌خوبی می‌دانند، بهره می‌گیرند. چوپان‌ها در اول صبح و هنگام غروب آفتاب وقتی نسیم ملایم باد می‌وزد، دام‌ها را مخالف جهت وزش باد برای چرا حرکت می‌دهند و هیچ‌وقت موافق وزش باد آنها را به چرا نمی‌برند زیرا بر این باور هستند دام‌ها وقتی علف‌های تازه و سبز بهاری را می‌خورند آن گیاه از خود بویی تولید می‌کند و به گیاه دیگر خبر می‌دهد که خطری آنها را تهدید می‌کند به همین خاطر سایر بوته‌های گیاه موادی از خود ترشح می‌کنند که طعم آنها را تلخ می‌سازد و دیگر دام‌ها میلی به چریدن پیدا نمی‌کنند. گویا این باور را به تازگی کارشناسان گیاه‌شناسی به اثبات رسانده‌اند.

در بعضی از ایام سال، مخصوصاً اوایل فصل بهار و پاییز گاهی چند روز تا یک هفته باد شدیدی همراه طوفان شن و ماسه با گرد و خاک فراوان و گردبادهای خاص

۱۷۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران .

می‌وزد و باعث مختل شدن زندگی مردم و خشک شدن مزارع کشاورزی (به‌خصوص گندم دیم) می‌شود. در این زمان خانم‌های روستا به امام‌زاده‌ها رفته با روشن کردن شمع و خواندن دو رکعت نماز حاجت و پخش کردن خرما و حلوا در بین مردم و ذکر صلوات از خداوند می‌خواهند این باد شدید قطع شود. بعضی از خانواده‌ها هم نذر می‌کنند اگر گندم آن‌ها در آن سال در اثر وزش باد خشک نشود در فصل خرمین چند حلب هجده کیلویی گندم به فقرا ببخشند و سهم پرندگان را هم در فصل زمستان فراموش نکنند آنها با پاشیدن هرروز یک‌مشت گندم بر پشت‌بام خانه این نذر را ادا می‌کنند.

باد در ادبیات شفاهی

باد در بسیاری از عناصر ادبیات شفاهی مردم کرد با‌زتاب دارد که در این مختصر به مصادیقی از حضور باد در قصه، چیستان و بومی سرود این دیار اشاره می‌شود:

قصه‌ها: در زمان‌های قدیم مردم روستاها برای حمل‌ونقل بار و انجام کارهای کشاورزی از حیواناتی مانند الاغ، اسب، گاو، قاطر استفاده می‌کردند و در مسافت‌های طولانی مثلاً خرید مایحتاج و یا فروش کالای مورد نیاز خود از کم‌حجم‌ترین و مقوی‌ترین غذاها و خوراکی‌ها مانند خرما، کشمش، بادام، گردو، فندق و از همه مهم‌تر (قایوت) قاووت^۱ استفاده می‌کردند.

روزی شخصی چند بار الاغ گندم برای آرد کردن به آسیاب می‌برد سوار بر یکی از این حیوان‌ها بود و با یک دست از جیب خود قاووت درمی‌آورد و بر کف دست دیگرش می‌ریخت تا بخورد اما شدت وزش باد زیاد بود و مواد غذایی درون دست او را با خود می‌برد. در این حال یک مسافر دیگر به او رسید و بعد از سلام و خسته نباشید به او گفت: «خدا قوت چی می‌خوری؟» مرد با عصبانیت تمام گفت: «برادر اگر این باد بیاید فعلاً هیچی نمی‌توانم بخورم جز هوا». این یکی از قصه‌هایی است که در

۱. قاووت ترکیبی از گندم، کنجد بوداده و شیره انگور است. این غذای مقوی معمولاً در طی سفر با ریختن به کف دست خورده می‌شد.

باد و انواع آن در فرهنگ مردم روستای چنگیزقلعه بیجار ❖ ۱۷۷

بین مردم سینه به سینه نقل می شود تا جایی که هر وقت در صحرا باد بیاید و کسی از دیگری سؤال کند که شما چه می خورید. در جواب می گوید تا این باد بیاید هیچی نمی توانم بخورم. .

ضرب المثل ها: در افواه مردم قلعه چنگیز مثل ها و زبانزدهایی است که باد در معانی مختلف در آنها به کار رفته است پربسامدترین آنها عبارت است از: فلانی همیشه موافق

جهت باد حرکت می کند، فلانی همیشه بادی در غیغ دارد، تا باد نیاید خبری از گرد و خاک نیست، فلانی مثل باد و بوران است، فلانی باد در بینی دارد، مثل برق و باد کار می کند، مثل بادی که آتش را شعله ور می کند، تا

این باد از این سوراخ بوزد هیچ کاری نمی توان کرد، مثل باد بهاری باش، فلانی عضو حزب باد است، مانند برگ درخت به هر بادی می رقصد، جلوش باد و پشت سرش دره، از هر طرف که باد شروع به وزیدن کند شن می کند، تا این باد بیاید روزگار به همین منوال است، تا این باد بیاید نمی توان هیچ کاری کرد، سرسر تو را ببرد و دیگر برنگردی، فلانی مثل باد شمال می آید. .

چیستان ها: در ادبیات شفاهی کردستان، چیستان ها و لغزهایی نیز وجود دارند که ویژگی های انواع بادها را در خود نهفته دارند مثلاً: - هرچی وشوین یا رسید، برویانی کید: هرچه به دنبالش می دوید به آن نمی رسید؟ جواب: باد

- نه دس دیری، نه پا دیری له گش کوره خورددیری: نه دست دارد نه پا، از همه جا خبر دارد؟ جواب: باد

- له هر دری دوری ناوجیه پانیری: از دری می گذرد اما جای پایش نمی ماند.

جواب: باد

۱۷۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران .

اشعار: وقتی فصل بهار فرا برسد و برف زیادی روی زمین باقی بماند با توجه به اینکه نورخورشید به علت ابری بودن هوا نمی‌تواند بتابد و حرارت زیادی ندارد مردم از خداوند درخواست می‌کنند باد شمال بوزد و برف‌ها را زودتر آب کند. در این زمان اهالی در منزل بزرگ آبادی جمع می‌شوند و با هم با صدای بلند این اشعار را می‌خوانند:

شمال آمانه وکل خانو و تپ و سپای فراوانو
شمال آمانه و عجله و بیار دم موجودات بی زوانو
شمال آمانه وقت هاتن گل گان جوق جوق گشکی دراتگن
واشمال و سوز واشمال و سوز گل و گیاگان منتظر دن بورودل سوز
شمال آمانه شمال آمانه ای برج هوته زاوته وفرلی ره مربوطه
بورو واشمال بورو واشمال قی مد و بان چو تو بورو و مال
بورو واشمال بورو واشمال دنمد بان چو دیارمد و مال
یا خوا واشمال بیای اوکی گو وفرگه بوی گو ریی هوزاوکی گو
معنی فارسی اشعار:

باد شمال بیا از گردنه خان، با تمام امکانات و قدرت که داری
باد شمال بیا با عجله، تو را به خدا قسم بیا به داد موجودات زبان بسته برس
باد شمال بیا موقع آمدن است گل‌ها دسته دسته از خاک بیرون آمده‌اند
باد شمال با سوز تمام با سوز، تمام گل و گیاه در انتظار آمدن تو هستند بیا دل سوز
باد شمال بیا با عجله تو را به خدا قسم اینجا برف مانند برج هوت فراوان و انباشته
شده است.

بیا باد شمال بیا باد شمال قدمت روی چشم، تو بیا به خانه من
بیا باد شمال بیا باد شمال قدمت روی چشم من، تو بیا به خانه من
ای خدا باد شمال بیاید راه را باز کند، برف را ببرد راه روستا را باز کند

جمع بندی

منطقه کوهستانی چنگیزقلعه با توجه به اینکه از بلندترین مناطق ایران محسوب می‌شود در تمام طول سال وزش باد کم و زیاد به‌طور متناوب وجود دارد. به همین دلیل باد در زندگی مردمان این دیار نقش اساسی دارد و کمک زیادی در کارهای کشاورزی، دامداری و باغداری و باغبانی به آنها می‌کند. مردم این منطقه استفاده‌های زیادی از این نعمت خدادادی می‌کنند و باورها، عقاید، چیستان‌ها، داستان‌ها، ضرب‌المثل‌ها و اشعار گوناگونی درخصوص باد در گنجینه ادبیات آنها وجود دارد.

منابع

اغلب یافته‌های این مقاله حاصل مشاهده مشارکتی نگارنده است.

راوی

محمدی، جیران، ۶۰ ساله، بازنشسته آموزش و پرورش، چنگیزقلعه بیجار، کردستان، تیرماه ۱۳۹۳.

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ